

מחול-העם בתהליך החינוכי

מאת
רות אשכנזי

הבעיה המרכזית - כיצד מלמדים? כיצד יוצרים חוויה? כיצד מטפחים סימפטיה וקרבה לפולקלור העדות? האם יש הצדקה שממסד כל שהוא, ויהי זה משרד החינוך והתרבות, יתערב ויכוון את התפתחותה של תרבות עממית? האם החומר שנבחר הוא הראוי והמתאים לשמש כבסיס ותשתית ליצירת תרבות ישראלית מקורית? והלימוד - לשם מה? לשם חוויה, התרשמות, ספיגה של תרבויות שונות, או שמוש מידי אך שטחי בחומר הנלמד?

השאלה האחרונה משקפת את הפרובלמטיקה של הוראת חומר אותנטי; האם הרקוד הכורדי או הרקוד התימני צריכים להיות חלק מהרפרטואר הרקודי של רקודי-העם הנרקדים בארץ?

במשך חמש השנים האחרונות נערכו נסיונות רבים ומגוונים שמטרתם היתה שילוב רקודי-עדות בתוך מסגרת רחבה יותר של לימוד והוראת התרבות העממית, והצטבר נסיון מענין.

בר-מצווה בסימן עדות

"...ביום בר-המצווה נעשה הילד היהודי חלק מן החברה, חלק מן העם. ומכיוון שאלפי פנים לה לישראל, ואלפי נשמות לו ליהודי, הרי כל אחד מאיתנו חייב להרגיש עצמו חלק מהמשפחה הגדולה הזו, להיות שייך. אולם איך אפשר להשתלב, אם אין יודעים, אין מכירים?" (מתוך דברייקישור שנאמרו בחגיגה).

ב־19 במאי 1980 התקיימה חגיגת בר-מצווה לילדי כתות ז' בבי"ס חוגים בחיפה. ההחלטה לחוג את החגיגה ל־250 התלמידים "בסימן עדות", גרמה למהפכה זוטא בסדרי ביה"ס.

בי"ס חוגים הפגיש ילדי בר-מצווה משלוש תרבויות: ילדי בי"ס חוגים, שהם ברובם בנים להורים אשכנזים; ילדים ממושבים ירדנה ובית יוסף שבעמק בית שאן, בנים להורים יוצאי כורדיסטאן; וילדי מושב מדרך-עוז, בני-העדה התימנית.

לקראת בצוע המשימה נפגשו מורי חטיבת-הבנים של בי"ס חוגים עם נציגי המושבים, ותכננו יחד חלקה של כל עדה בחגיגה. הוחלט על קריאת ההפטרה בנוסחים שונים. הקוראים בנוסח תימן וכורדיסטאן היו תלמידים מהמושבים, בעוד תלמיד בי"ס חוגים קרא את ההפטרה בנוסח אשכנז.

הווי עדות, המשקף את התרבות העממית הייחודית של כל עדה, היה לאחד הנושאים המרכזיים, המעסיקים את המחנכים במספר רב של בתי-ספר בארץ. כיום אין המחנכים מקלים ראש במה שמכונה פולקלור עדות-המזרח. פולקלור העדות נכלל במסגרות ההוראה למורים המשתלמים במקצועות המורשת.

גם היום, כבעבר, מתווכחים רבות על המושג פולקלור. האם קיים פולקלור במדינת ישראל? מה מסתתר מאחורי המלים "פולקלור עדות-המזרח"? אך היום, שלא כבעבר, הווכחים והדיונים הם ענייניים ומטרתם להבין וללמוד.

בשנות החמישים והששים, ואף בתחילת שנות השבעים, היה פולקלור שם נרדף לפרימיטיבי, לשטחי ולכלל המגביר את הניכור בין העדות השונות. המונח פולקלור, וכל המשתמע ממנו, עורר התנגדות אצל אנשי מחקר, מחנכים ואף אצל אנשי העדות. פלוראליזם תרבותי, שמשמעו הדגשת ייחודיותה של כל עדה, גרם לשנוי הגישה והיחס לפולקלור העדות. לאחר שבירת המחסום הריגשי התברר, שמאחורי המונח פולקלור מסתתרת תרבות עממית שורשית, שעתידה להיות את התשתית לתרבות עממית ישראלית.

קורסים והשתלמויות נערכו במסגרות רבות ושונות, כדי לברור ולבחור הן בתחום המה בפולקלור, כלומר: החומר הראוי להיות נלמד בבתי-ספר, והן בתחום האיך, הטכניקה כיצד ללמד את החומר שנבחר. ספקות, אם ראוי הפולקלור להכנס בד' אמותיה של תורה, נעלמו.

אנשי חינוך, העוסקים בתכני-לימודים, הגיעו למסקנה, שבצד לימודי ההיסטוריה והספרות של עדות יוצאות ארצות האיסלם, ראוי לעסוק גם בלימוד והוראת התרבות העממית של עדות אלו. שיר-עם, ספור-עם, רקוד-עדה, תרבות חמרית, טכסים ומנהגים של עדות שונות - המייחד והמאחד, ראוי שיהיו לחלק מעולמו התרבותי והחברתי של התלמיד בבית-הספר.

אך כשם שלא קל לשנות תכניות-לימודים, להוציא פרקים בספרות והיסטוריה מתוך ספרי הלימוד ולהכניס במקומם פרקים נבחרים אחרים, קשה עוד יותר ליצור מסגרות חדשות על מנת להתמודד עם חומר לימודי חדש לחלוטין, כגון רקודי-עדות, לחנים, שחזור טכסים, צורפות, אריגה, רקמה ועוד.

בי"ס האזורי אשרת הוא מדגם שונה. התלמידים שהשתתפו בפרויקט הם בני קבוצים. במשך השנה נתקיימו חמישה מפגשים. מדי חודש הוקדש יום לימודים לנושא. תכנית יום כזה כללה הרצאה עיונית, מפגש חי עם נציגי העדה, לימוד ריקודים וארוע מסכם. סכום למוד הנושא היה בקור בבית התפוצות.

הנסיון של הקמת חוגים לרקודי-עדות הוכיח עצמו וראוי להמשיך בו כשכל בי"ס בונה לעצמו את הדגם המתאים לאפשרויותיו והעונה על צפיות התלמידים.

"רציתי להיות קרובה למקור, הן מבחינת התוכן, הן מבחינת האווירה והמבנה השירי," ספרה האחראית על התרגום והעמדה, בראיון שנערך עמה במהלך החגיגה.

התוצאה היתה מעניינת. בתחילה שמענו את השיר המקורי בבצוע זמרת בת העדה הכורדית. אח"כ שמענו את השיר המקורי, בשפה המקורית ללא עיבוד מפי בנות להקת הכיס ורק אז התפתחה השירה - מבחינה מוזיקלית ובתרגום לעברית. תהליך עיבוד החומר האוטנטי נערך לעיני הצופים. השירה העממית הכורדית בשפה העברית ובעיבוד מוזיקלי מודרני, כבשו את הצופים בסערה. שיר-עם חדש נולד.

רקודי עדות בבתי הספר

בשנת הלימודים תשל"ט נערך נסיון להפעיל חוגים לרקודי-עדות במספר בתי-ספר בארץ. החוגים נתקיימו בבי"ס אליאנס בחיפה, במוסד אשרת בגליל המערבי, בבי"ס סיני בבאר שבע, בבי"ס גבעת גונן בקטמונים בירושלים, בבי"ס אלישבע בפרדס-חנה ובבי"ס האזורי אביחיל באביחיל שליד נתניה.

כל בי"ס בנה תכנית בהתאם לצרכיו, לאוכלוסייתו, לכח האדם המיומן שעמד לרשותו. בבי"ס אליאנס התרכזו המורה בלימוד רקודי-עם, שהושפעו ממקורות העדה התימנית והאשכנזית. תלמידי ביה"ס בקרו במושבים ירדנה ובית-יוסף, ונתקבלו בבתי התלמידים המארחים, כשאלו מדגישים בהכנסת האורחים את המסורת של העדה הכורדית.

בבי"ס אביחיל שולב נושא העדות בנושא המרכזי של ביה"ס הנחשונים - 50 שנה לגאולת עמק-חפר ולעליה לנתניה. הם התמקדו במספר עדות שמתוכן באו תושבי העמק: תימן (תושבי אלישיב ואליכין); תורכיה (תושבי בורגתא); מזרח-אירופה (ראשוני עמק-חפר ביושבים אביחיל, כפר ויתקין); חסידים והזרם הדתי בכלל (תושבי קרית צאנז וכפר הרוא"ה).

במשך השנה נערכו פגישות בין תלמידים לבין יוצאי כל העדות. בסוף השנה, כסכום, נערך מופע בסימן קבוץ הגלויות.

מדריך החוג בבי"ס אלישבע הוא אמן-עם בן העדה התימנית. התלמידות שהשתתפו בחוג היו רובן בנות העדה התימנית. הן למדו שירה ורקודי תימני כמו כן תפירה ורקמה תוך כדי הכנת תלבושות כמו הגרגוש, הכובע התימני לאישה מאזור צנעה.

תלמידי בי"ס חוגים נחלקו לשלוש קבוצות. שתי כיתות היו נציגי העדה המזרח-אירופית ולמדו עיבודים של רקודים חסידיים ושירים נוסח מזרח-אירופה. שתי כיתות עסקו בלימוד הריקוד והשירה התימנית ושתי כיתות נוספות בתרבות העממית של העדה הכורדית. לפני המפגש עם החומר המוזיקלי והרקודי האוטנטי של שתי העדות, נערכה סדרה של הרצאות לתלמידים, למורים ולהורי התלמידים בנושא.

המוזיקאים הצעירים מבי"ס חוגים נדלקו על השירה הכורדית והתימנית. הם לקחו את הקסטות עם השירה המקורית לבתיהם, פענחו את הלחנים, עשו עבודים חדישים ומעניינים, תוך הקפדה על הסגנון והצבע המקורי.

בחגיגה עצמה התארחו ילדי-המושבים בבתיהם של ילדי בי"ס חוגים. יום אחד בקרו בכתותיהם של המארחים והשתתפו בלימודים ואילו היום השני הוקדש לחזרות לקראת החגיגה הגדולה שהתקיימה בהיכל-הספורט העירוני.

למופע הגיע קהל אורחים בן שלושת אלפים איש. זו היתה חגיגה יפיפיה.

חגיגה כורדית במוזיאון חיפה

חגיגה כורדית, שהתקיימה בינואר 1981 במוזיאון חיפה, היא הראשונה מתוך סדרה של ערב-י-עדות: חגיגה תימנית, חגיגה מרוקאית, חגיגה אשכנזית וחגיגה גרוזינית.

לחגיגות אלו מספר מטרות: לערוך היכרות עם התרבות העממית של עדות ישראל: לתת משכן כבוד לתרבות העדות וליצור גרזי ליצירה חדשה, שתהא מושתתת על מוטיבים של פולקלור העדות.

הערב נחלק לשנים: בחלקו הראשון נשזר הרקע ההיסטורי, החברתי והפולקלורי של העדה בקטעי סרטים, שקופיות וראיונות עם בני-העדה. בחלקו השני התקיים מפגש חי עם התרבות העממית האוטנטית בשירה, ברקוד, בספור-עם, בשחזור טקסים ואף במאכל, על-ידי בני העדה היושבים במעוז-ציון ליד ירושלים, בחיפה ובקרית-חיים.

במהלך חלק זה של הערב, נערך נסיון חדשני בתחום השירה הכורדית העתיקה. "חבורת-הכיס", המונה חמש זמרות מבי"ס חוגים הציגה שלושה שירים כורדים עתיקים בעיבוד מודרני.

הבנות והמנהלת המוזיקלית והמוזיקאים המלווים אותן, שמעו כשלושים שירים כורדיים מפי בני-העדה היושבים בחיפה, ובחרו בשלושה שירים. המנהלת המוזיקלית של החבורה התלכטה כיצד לעבד את השירים, כך שמחד גיסא יישמר הסגנון המקורי ומאידך גיסא יהיו קליטים לאזניהם של קהל הצופים, המייצג את מגוון העדות בישראל. בעיה נוספת שהיה צורך להתמודד עמה, היתה בעית התרגום.

תכנית פולקלור באולפנים

תכנית האולפנים, שמטרתם להכשיר מדריכים לרקודייעם, כוללת לימוד שיטתי של כ-200 רקודייעם ישראלים; תורת ההדרכה, עבודה מעשית, מוזיקה, שירהעם; העשרה בתחומי כוריאוגרפיה ויצירה, ולאחרונה גם תכנית נסיונית בתחום הפולקלור.

תכנית הפולקלור מקיפה מספר עדות: העדה התימנית, העדה הכורדית, יוצאי מזרח-אירופה (חסידים) - עדות יהודיות; ערבים ודרוזים - עדות לא יהודיות.

החלק המעשי של השעורים מתרכז בלימוד רקודייעם ישראלים כשמוטיבים רקודיים של עדות שונות משמשים בסיס ליצירת הרקוד. לדוגמא: רקודייעם "אהבת הדסה" (מאת רבקה שטורמן) וצעד הדעסה המקורי הלקוח מהצעדות של הרקוד התימני - "דבקה דלעונה" (מאת יואב אשריאל) וה"דלעונה" הערבית מבקה-אל-גרביה או מפרדים.

מפגשים נוספים מוקדשים להיכרות מעמיקה יותר עם עדה מסוימת. דנים באיכויות תנועה של רקודי גברים ונשים באזורים שונים בתימן, מבררים את הקשרים בין המוזיקה והתנועה אצל החסידים ודרך הדבקה הערבית משקיפים לתוך עולם מופלא ומענין של תרבות מזרחית-כוננית.

בחלק המעשי לומדים את הרקודים העתיקים של כל עדה. המורים הם אמנייעם בני הכפרים. במסגרת התכנית פולקלור באולפנים לומד התלמיד להכיר את העדה, עברה, מנהגיה השתלבותה בחיי הארץ, וכמובן את רקודיה.

במהלך הלימוד התיאורטי והמעשי מגיעים התלמידים למסקנה, כי אכן האלמנטים התנועתיים של רקודי העדות הם הבסיס להווצרות רקודייעם ישראלי מקורי.

רקודייעם כחלק מתרבות עממית

תרבות ישראל לאן - האם למיזוג עדות? האם לשמר ולהחיות את התרבות האתנית, או לשאוף למיזוג כל האלמנטים התרבותיים, שרידי החיים המפורדים של שבטי ישראל, לתרבות לאומית כללית?

לימוד רקודייעדות אינה מטרה לכשעצמה. זהו חלק מתהליך חינוכי-פולקלורי איטי, שמטרתו הרחוקה - מיזוג האלמנטים הרקודיים של עדות שונות לתרבות רקוד לאומית כללית.

רקודייעם, כמו שירייעם או ספורייעם, משקפים את התפתחות התרבות העממית שלו. תולדות עמנו שונים מתולדות עמים אחרים, והם משתקפים ברקודייעם. נכרת בהם השפעה של שנים מכל קצווי עולם: התפתחות רקודייעם העם במשך ארבעים השנה האחרונות משקפים את המפגש בין תרבויות המזרח והמערב; השפעת העדות השונות היהודיות והלא יהודיות.

רקודייעם מבטאים את נוף הארץ - הים, ההר, השמש והצבע הכחול של השמים; הם נותנים בטוי לרגישויות של קבוצות לחץ עדתיות ותפיסות אידאולוגיות המתבטאות בהתייחסות המוסדות הממלכתיים לתרבות העממית.

בכל תקופה קיים הפולקלור העכשווי, רקודייעם של שנות ה-40 אינו רקוד העם שנוצר בשנות ה-80. אנו נמצאים בעיצומו של התהליך של הווצרות תרבות-עם, הווצרות רקודייעם.

אנו מוצפים באין ספור אלמנטים רקודיים. מתוך תרבות זו יצמחו האלמנטים הרקודיים שיהוו תשתית ליצירה של רקודייעם. הבחירה של האלמנטים, היא שתקבע את הסגנון וההרכב התנועתי של רקודייעם שלנו. □

